

Tárgyszóköatalógus közművelődési könyvtárainkban

A katalógusok jelentősége közművelődési könyvtárainkban együtt nő az olvasószolgálat színvonalának emelkedésével. Néhány évvel ezelőtt még arról kellett meggyőzni egyes könyvtárosokat, hogy a könyvvállomány raktári szakrendje nem nyújt elegendő tájékoztatást és szükség van emellett katalógusokra is. Ma ez már nem vita tárgya. A könyvtárak fokozatosan építik ki nagyságuk és feladataik arányában katalógushálózatukat, sőt egyesek új, a működési szabályzatban elő nem írt katalógusformákkal is kísérleteznek. Ilyen kísérlet a tárgyszóköatalógus bevezetése.

1.

Tárgyszóköatalógust nálunk egyetlen közművelődési könyvtár készített: ez a szegedi *Somogyi Könyvtár*. Rajta kívül a tudományos könyvtárak közül is csak a budapesti *Egyetemi Könyvtár*nak van tárgyszóköatalógusa. Mindkettő főleg a tájékoztatás céljait szolgálta és szolgálja, második tárgyi katalógusként szerepel a rendszerező szakkatalógusok mellett.

A szegedi *Somogyi Könyvtár* tárgyszóköatalógusát *Móra Ferenc* indította még el. A tárgyszóköatalógushoz hasonló tájékoztató segédeszközt azonban már előbb is készített Móra, még *Tömörkény* idejében. Olyan kaptóké volt ez, amely a tárgyszón kívül csupán a tárgyhöz tartozó művek raktári jelzeteit tüntette fel. Egyes darabjai ma is megtalálhatók beépítve a *Somogyi Könyvtár* tárgyszóköatalógusában. Írt is erről a tárgymutatóról *Tömörkény* egy cikke a *Múzeumi és Könyvtári Értesítőben* (1913. VII. évf. 57—59. l.). Ez a »tárgymutató«, ahogy *Tömörkény* nevezi, elsősorban a könyvtáros számára nyújtott segítséget a gyors tájékoztatásban.

A tárgymutató készítésével felmerült gondolatot fejlesztette tovább Móra, aki most már egyedi címetek tartalmazó tárgyszóköatalógus készítését határozta el. A jelek szerint Móra maga nem foglalkozott és nem is foglalkozhatott behatóan a tárgyszóköatalógus irodalmával. Erre nem jutott ideje egy nagy vidéki közgyűjtemény (múzeum és könyvtár) igazgatása, fejlesztése, régészeti és írói munkája mellett. Láttá azonban az olvasóközönség jelentkező új igényeit a könyvtárral szemben és parancsoló szükség-szerűségnek érezte, hogy ezeket az igényeket kielégítse. Ehhez azonban a könyvtárnak és a múzeumnak 1917-ben, amikor Móra átvette a vezetést, mindössze két állandó alkalmazottja volt. (Az

állomány akkor 45 000 kötet volt.) A kiegészítő munkaerők időnkénti alkalmazása sem oldotta meg a kérdést. Az 1918. évről szóló jelentésében félreérthetetlenül fogalmazza meg álláspontját, amely egyben tanúbizonysága is annak a küzdelemnek, amelyet Móra a modern közművelődési könyvtár megvalósulásáért vívott. Ezt írja: »A kultúrintézményekkel szemben új tömegek fognak új igényeket támasztani, sőt maguknak az intézményeknek kötelessége ezeknek az igényeknek a fölkeltése.« »A munka technikai részével sem bír már két ember« — írja később — »nem is szólva arról, hogy nem lehetünk szakemberek minden téren, amelyen ma dolgoznunk kell.« Ez az utóbbi mondat arra is utal, hogy Móra érezte azt a veszélyt, amelyet a kitűzött feladatok ilyenfajta megoldása jelent. Józan elképzeléssel azonban úgy akarta a nehézségeket áthidalni és a katalógust mégis létrehozni, hogy a lehetőleg a leg-egyszerűbb formában, a legkevesebb munkával készüljön és mégis tájékoztatást nyújtson az állományról.

A katalógus készítéséhez valószínűleg akkor fogott hozzá 1918-ban, vagy 1919-ben, mikor olyan munkaerőt kapott *Fischhof Ágota* személyében, aki a berlini »*Királyi Könyvtár*«-ban folytatta egy évig tanulmányait. Az adott lehetőségek szerint tehát Móra igyekezett a szakszerűséget biztosítani. Hogy a feladatot mégsem sikerült a legszerencsésebben megoldani, azt a körülmények ismeretében alig írhatnánk Móra rovására, hiszen a rendelkezésére álló munkaerő még így sem volt elég a legszükségesebb feladatokra sem. Minden bizonnyal ez az oka annak is, hogy nem rögzítették a tárgyszóköatalógus készítésének elveit, ami azt eredményezte, hogy idők folyamán számos ellentmondás keletkezett mind a tárgyszóadás módjában, mind a katalógus szerkesztésében. A katalógus terjedelmével egyenes arányban nőttek hibái is. Tárgymutatója nem készült, utalásai következtelenek, gyakran hiányoznak, ezért áttekintése ma rendkívül nehéz és a kutatást meglehetősen illuzórikussá teszi.

2.

Nem szándékom, hogy e cikkben részletesen foglalkozzam a *Somogyi Könyvtár* vagy a budapesti *Egyetemi Könyvtár* tárgyszóköatalógusával. A szegedi tárgyszóköatalógus történetét csupán azért vázoltam röviden, hogy rámutassak arra, milyen veszedelmes dolog előzetesen kidolgozott szabályzat, sőt tárgyszóindex

nélkül készíteni tárgyszókatálógust. Különösen figyelmébe ajánlom ezt azoknak a könyvtárosoknak, akik úgy vélik, hogy ez könnyebben, kevesebb szaktudással is elkészíthető, mint a szakkatalógus.

Miből származik ez a feltevés? Főként abból, hogy rendkívül könnyűnek látszik újabb tárgyszavakkal szaporítani a meglevőket. Ez azonban csak látszat. A szakozó számára a táblázat nemcsak korlátot, hanem segítséget is jelent, mivel a megtalált helyes fogalmat pontosan elhelyezi a rendszerben. A tárgyszóadásnál viszont még az előre elkészített tárgyszóindex és gondosan kidolgozott szabályzat esetén is sok problémát okoznak a szinonimák (rokonértelmű szavak), a mellé-, vagy alárendelt fogalmi kapcsolatok, a perszonáliák (a személyekről szóló irodalom) és a földrajzi fogalmak helyes alkalmazása. Mindez sokszor nagyobb önállóságot követel a könyvtárostól, mint a szakkatalógus készítése. Sem a tárgyszóindex, sem a szabályzat nem ad és nem is adhat minden egyes esetre pontos megoldást, sokat kell a könyvtáros egyéni ítélőképességére bízunk. Annál nehezebb a helyzet nálunk, hiszen ez idő szerint még sem tárgyszóindexünk, sem szabályzatunk nincs és — amint az előbbiekből láthatuk — gazdag hagyományokat sem termelt e téren a magyar könyvtárak múltja.

Azt is mondják sok esetben a problémát felületesen ismerő könyvtárosok, hogy a tárgyszókatálógus jobban tájékoztat, mint a nálunk használatos, decimális rendszerű szakkatalógus, amelytől gyakran idegenkednek az olvasók. Valahogy úgy vagyunk ezzel is, mint sok más dologgal az életben: nem becsüljük a szakkatalógust érdemei szerint, mert ismerjük fogyatékososságait; kívánjuk a tárgyszókatálógust, mert erről gyakorlati tapasztalatok hiányában még nem derült ki, hogy szintén vannak fogyatékososságai. Valóban, az olvasók többsége nem szereti a szakkatalógust használni. Ennek azonban nem az oka, hogy a szakkatalógus nem ad kielégítő tájékoztatást, hanem főleg az, hogy a legtöbb közművelődési könyvtárban rossz a szakkatalógus: hibásak a szakozások, nem világos a szerkesztés és ami a legfőbb baj, szinte sehol sem készítettek eddig hozzá tárgymutatót. Enélkül pedig használata valóban nehéz, megköveteli a rendszer alapos ismeretét. Ilyen ismerettel viszont a legtöbb olvasó nem rendelkezik és nem is várhatjuk el, hogy rendelkezék. Elsőrendű teendő tehát megjavítani a szakkatalógusokat és elkészíteni hozzájuk a mutatót. Ebben kitűnő segítséget fog nyújtani a könyvtárellátó által régen

ígért, de talán most már tényleg megjelenő osztólapok sorozata és a hozzávaló mutató.

3.

A tárgyszókatálógus előnyei egyes esetekben valóban vitathatatlanok. Alkalmazása a közművelődési könyvtárakban is előnyös lehet, ha a megfelelő módon és helyen történik. Semmiképpen sem lenne helyes azonban a tárgyszókatálógus készítéséhez előre rögzített szabályzat nélkül hozzáfogni.

A tárgyszókatálógussal kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy alkalmas-e arra, hogy az egész állományt feltáró egyetlen tárgyi katalógusa legyen a könyvtárnak? Elvileg lehetséges. Vannak erre külföldi példák, különösen a német nyelvterületen és Amerikában. A szakirodalom azonban arról tanúskodik, hogy a tárgyszókatálógus, mint egyetlen tárgyi katalógus, mindig meglehetősen sok problémát jelent. *Helmut Kind* a *Hallei* (Saale) Egyetemi és Tartományi Könyvtár katalógusáról szólva (*Der Schlagwortkatalog der Universitäts- und Landesbibliothek in Halle (Saale). Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 1953. *Beih. 76.*) részletes elemzését adja a tárgyszókatálógusnak. Kifejti, hogy a tárgyszókatálógusnak voltaképpen kétféle megoldása lehetséges: a) *általános tárgyszókatálógus*, amely nem rendszerez, a fogalmakat egyetlen betűrendbe sorolja. Alkalmazását akkor javasolja, ha ez a szakkatalógus kiegészítő, második tárgyi katalógusa a könyvtárnak; b) *csoportos tárgyszókatálógus*, amely bizonyos mértékig rendszerez, amennyiben a fogalmakat egyes nagyobb szakcsoportokon belül betűrendbe sorolja. Ezt a fajta tárgyszókatálógust tartja legalkalmasabbnak akkor, ha ez a könyvtár egyetlen tárgyi katalógusa. Különböztet *Kind* amellett foglalt állást, hogy a tárgyszókatálógus alkalmazása mint második, kiegészítő tárgyi katalógus a legcélszerűbb. Így vélekedik erről *Kljonov* is a »*Könyvtári Technika*« c. könyvében.

Ez viszont azt a problémát veti fel — hogy ha elfogadjuk azt, hogy jól szerkesztett decimális rendszerű szakkatalógussal megoldhatjuk a közművelődési könyvtárak állományának tárgyi feltárását — nem túlzó kívánság-e emellett egy másik tárgyi katalógus igényének felvetése, amely kétségtelenül hasznosan egészítheti ki ugyan a szakkatalógust, de pillanatnyilag jó tárgymutatóval pótolható. Aki közművelődési könyvtáraink viszonyait ismeri, semmiképpen sem tekintheti ezt reális igénynek. Van azonban egy terület, amelyről eddig kevés szó esett, ahol a tárgyszókatálógus elő-

nyei kitűnően érvényesülhetnének: ez pedig a *cikk-katalógus*. A tárgyszókatalógus rugalmasabb szerkezete könnyebben alkalmazkodik a cikkek végtelen gazdagságához, jobban fel tudja tární a részletkérdéseket. Ahhoz azonban, hogy ilyen katalógusok készítését a könyvtárak zöme megkezdhesse, előfeltételként kell könyvtáraink rendelkezésére bocsátani a központilag összeállított szabályzatot és tárgyszójegyzéket (index), amely a munka módját szabályozza. Még ezek birtokában is számos hibalehetőség adódik, különösen az első időkben, amikor még hiányzik a kellő tapasztalat. Ezek nélkül fogni hozzá tárgyszókatalógus készítéshez rendkívül veszélyes dolog. Mind a szabályzat, mind az index előkészületben van, dolgozik rajta az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztályának egyik szakbizottsága. A készülő munkához szívesen vesszük az érdeklődők javaslatait, esetleges tapasztalatait.

4.

A közelmúltban két írást is kapott a Széchényi Könyvtár módszertani osztálya, amely ilyen, vagy olyan formában a tárgyszókatalógus problémáival foglalkozik. Az egyikben a kalocsai járási könyvtár vezetője, *Nyitrai Lajos* ismerteti a könyvtárban készített tárgyszókatalógust. Ők egy-egy nagyobb témakörön belül tárgyszavak betűrendjében rendezik az anyagot, azaz voltaképpen több témakatalógust hoznak létre egymás mellett, amelyekben a betűrend minden esetben újra kezdődik. Ez a megoldás elképzelhető lenne ugyan akkor, ha a könyvtár nem rendelkezne más tárgyi katalógussal, azonban így sem szerencsés. Mind a rendszerező szakkatalógus, mind a tárgyszókatalógus előnyeit korlátozza ugyanis ez a megoldás, anélkül, hogy fogyatékosait megszüntetné. A kalocsai járási könyvtárban is az lenne a helyes megoldás, ha jól szerkesztett, mutatóval ellátott szakkatalógus állna az olvasók rendelkezésére a könyvállomány-

ról, és tárgyszókatalógust — de nem szakcsoportokra tagolt, hanem általános, egyetlen betűrendből álló katalógust — készítené a könyvtár a cikkmagyarról. Természetesen a tárgyszóadás előre megállapított szabályai és a katalógus tervét képező tárgyszójegyzék itt sem mellőzhető.

A másik javaslatot *Molnár Imre* (buda-pesti könyvtáros tette, aki a könyvtár egyetlen katalógusának a szak- és a betűrendes katalógus helyett a *szótár-katalógust* javasolja. Véleményem szerint Molnár Imre túlozza azokat az előnyöket, amelyeket a betűrendes szerzői katalógus és a tárgyszókatalógus egyetlen katalógusba való egyesítése eredményez, azt ti., hogy csupán egyetlen katalógusban kell kutatnia. Ismert szerző, vagy cím esetén (anonim műveknél) a betűrendes katalógus teljesen kielégítő tájékoztatást nyújt. A szótárkatalógus esetében viszont a rengeteg, tárgya szerint közbeiktatott cím csak nehezíti a keresést. A szótárkatalógus magával vonzza a tárgyszókatalógusnak egyébként a szerző által is világosan látott fogyatékosát: azt ti., hogy az anyagot szétosztja a betűrend különböző helyeire. Ha pedig mégis tárgyszókatalógusra van szükségünk, egyszerűbb, ha igazi tárgyszókatalógust készítenék, nem pedig szótárkatalógust, amelyben számos szerzői kárton nehezíti a keresést. A szerző, illetve a cím szerinti és a tárgy szerinti rendezési elv keveredése tehát a katalógus nagyméretű és célszerűtlen felduzzasztásával inkább hátrányt jelent, mint előnyt.

Bár nem érthetünk egyet a két ismertett tárgyszókatalógus-elképzeléssel, mégis örvendetes, hogy foglalkoznak a kérdéssel. A tárgyszókatalógus elméletével ügyis keveset törődünk eddig. Gyakorlati alkalmazásával még kevésbé. Úgy látszik, ma már a gyakorlat veti fel ennek szükségességét. Mint minden új vállalkozásban, ebben is kockázatunk kell a kísérletezéssel járó tévedések lehetőségét.

R á c z A r a n k a,

az Orsz. Széchényi Könyvtár módszer-tani osztályának helyettes vezetője

HÉT KÖNYVTÁR KÖNYVTÁRKÖZI BIZOTTSÁGA

A közelmúltban megalakult a *Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, az Országos Terhivatal Könyvtára, a Közgazdaságtudományi Intézet Könyvtára, a Magyar*

Nemzeti Bank Könyvtára, a Pénzügyminisztérium Könyvtára és a Belkereskedelmi Piacutató Intézet Könyvtára részvételével a közgazdaságtudományi és vele rokon-gyűjtőkörű könyvtárak könyvtárközi bizottsága. A bizottság munkaprogramjának legfontosabb feladataként az állománygyarapítást, a dokumentációs munka és a kiadványtervek rendszeres egyeztetését,

esetleges közös kiadványok megjelentetését, a szakmai központi címjegyzék elkészítését, a könyvtárközi kölcsönzés kiszélesítését, a tájékoztatást és más, a könyvtári tevékenység során szerzett tapasztalatok felhasználását jelölte meg. A bizottság más, hasonló gyűjtőkörű és működésű könyvtárakkal a hálózati központok útján rendszeres kapcsolatot létesít. (Fodor Z.)